Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Harboør

for 130 år siden

ERIK BERTELSEN

Harboør

for

130 år siden

Lemvig . Julen 1962

GADGAARD NIELSENS BOGTRYKKERI

Mit fødesogn Harboør blev især kendt ud over landet ved den store drukneulykke i 1893 og den efterfølgende fællesbegravelse, hvor pastor Carl Moe holdt en tale, der vakte anstød hos mange mennesker, vel mest dem for hvem Indre Missions forkyndelse på det nærmeste var et ukendt fænomen, eller som måske ligefrem var indstillet på at benytte en sådan lejlighed til at gøre udfald mod kirke og kristendom i almindelighed. Dønningerne efter de begivenheder har knap lagt sig endnu. I årenes løb er der skrevet meget om dem, mere eller mindre pålideligt, fortrinsvis det sidste, både i aviser, tidsskrifter og bøger, og enten forfatterne har ytret sig for eller imod, er de almindeligvis enige om noget, der ganske kort kan sammenfattes sådan:

Harboør var på den tid et lille, elendigt, kulturfjernt havsogn med en fåtallig befolkning af fattige, forkuede, uvidende fiskere, som en fanatisk svovlprædikant havde let ved at skræmme fra sans og samling, så de ynkeligt krøb til korset.

Selv om det som regel er et utaknemmeligt og tilsyneladende håbløst hverv at ville sætte sig op mod et indgroet vrangsyn, vover jeg at gøre det her ved hjælp af en gammel bog med den vidtløftige hovedtitel:

Bidrag

til

Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand

i

oekonomisk Henseende.

Foranstaltet, efter Kgl. Befaling, ved Landhusholdningsselskabet.

Ottende Stykke,

Ringkjøbing Amt.

Ved

J. C. Hald.

1833.

Bogens gængse titel er dog kun *Ringkjøbing Amt.* Forfatteren var *secretair* i det Kongelige Landhuusholdningsselskab, og efter mit skøn har han været en nøgtern og saglig iagttager.

Allerede på første side glæder han os med at begynde på en liste over befolkningstallet i alle amtets 112 sogne, for året 1830. Her ses det da, at der har boet flest i Ny-Sogn på Holmsland, nemlig 1281, og derefter kommer — Harboør med 1172, ikke medregnet annekssognet Engbjerg, hvor der boede 148. Amtets to mindste steder var Venø med 81 og Heldum med 58 mennesker. Men så købstæderne? Jo, Ringkøbing kommer pænt op imod Harboør med 1149 indbyggere og Holstebro med 1106. Lemvig var bare et hul med 587 sjæle.

For at den oplysning ikke skal tynge for meget på nulevende lemvigere, skynder jeg mig at tilføje, hvad Hald længere henne i sin bog har at sige om deres kære by:

„Lemvig er, skjøndt en liden uanselig Kjøbstad, langt fra at være nogen uvigtig Handelsplads, hvilket den meest skylder sin Beliggenhed i en frugtbar, riigt befolket Egn ..... Byen søges ikke blot af de fleste Beboere i Skodborg-Vandfuld Herreder, men ogsaa af mange fra Thyland og især Thyholm, hvilke for det meste tage hertil over Ottesund. Endnu i Krigs-

aarene havde Byen en halv Snees velhavende Kjøbmænd, som meest handlede paa Norge, og den var da i kjendelig Opkomst. Efter den Tid er den directe Udførsel fra Lemvig aftagen betydeligt, men desuagtet har Afsætningen været ret god for Landproducter, især for Uld og Smør.

Af Skibe ejer Lemvig sex, de største paa 20 til 24 Læster; de kunne ligge temmelig nær indtil Byen, paa omtrent 20 Favnes Afstand fra Strandbredden. Byen har ikkun faa Brænderier, som langtfra ikke skulle kunne forsyne Omegnen.

Største Delen af Indvaanerne ernære sig af Agerbruget, som dog ikke kan afgive alt hvad der consumeres. Ogsaa drive mange af dem Fiskeri."

For nu at vende tilbage til Harboør: det anførte folketal burde være nok til at aflive skrønen om sognets lidenhed, og så er der også grund til at sætte spørgsmålstegn ved den store fattigdom. Mennesker plejer jo ikke at flokke sig mest, hvor livsvilkårene er ringest.

Vi giver os da til at se på, hvad Hald har at fortælle om de økonomiske forhold derude:

„Harboøre Sogn har en ganske særegen Beskaffenhed, da man næsten kan sige, at det bestaaer alene af Sand og Vand, og dog er det ingenlunde ufrugtbart.

Jordsmonnet er næsten bare Sand, og Underlaget Gruus eller Sand samt udad mod Fjorden noget Klæg.

Til dette Sogn er ikke betydeligt Agerland, dog altid ualmindelig meget i Forhold til Hartkornet; de fleste Gaarde have under 1 Tønde Hartkorn og holde dog ligesaa stor Besætning som Gaarde paa 2, 3 og 4 Tdr. Hartkorn i andre Sogne, hvilket især maa tilskrives den rige Høbjergning. Næsten alle Sognets Jorder ere udsatte for Oversvømmelse.

Foruden de af Sognets Beboere, der have Avlsbrug, er der en betydelig Mængde, som ikke selv avler Føden, da det for største Delen er Fiskere, som beboe smaa jordløse Huse eller Hytter, og med Hensyn hertil kan der ingenlunde avles saameget Korn i Sognet, som Folkemængden udkræver, hvorfor der aarligt maa haves Tilførsel fra andre Sogne."

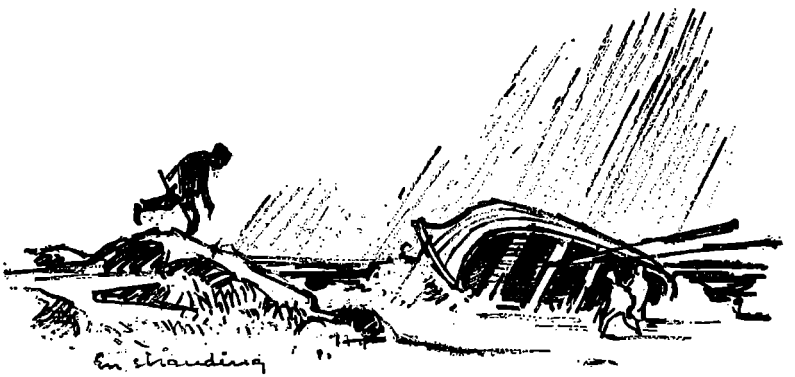

Et par sider længere fremme hedder det:

„Harboøre Sogn havde betydelige Marskenge ud imod Limfjorden, af hvilke endog en Deel aarligen bortlejedes. De vindskibelige Beboere søgte at komme Naturen til Hjælp i at udvide disse Enge. I den Hensigt lagde de ved lavt Vande, tidligt om Foraaret, Græstørv i Rader langs med Fjordbredden i nogle Alens Afstand fra de Enge, hvorpaa Grønsvær allerede havde dannet sig. Naar da Højvande og Østenvind kastede Sand og Tang samt Planter og Frø ind over Græstørvene, bidrog disse til at hindre de tilførte Jord- og Plante-Dele fra at bortskylles; de vandt da Tid til at befæste sig paa den sandige Bred, som saaledes efterhaanden højnedes og dessnarere forvandledes til Eng. Desværre bleve ikke blot disse nye Enge, men ogsaa de fleste gamle, ødelagte ved Havets Indbrud i Fjorden."

Her sigtes til stormfloderne den 3.-4. februar 1825 og natten til den 28. november samme år, det endelige gennembrud, der skabte Aggerkanalen. Om følgerne meddeler Hald:

„Efter Vandfloderne i 1825 forlode 5 til 6 Familier Harboøre Sogn; to af dem havde Ejendomme, som næsten aldeles ødelagdes. Af disse Familier var kun een velhavende. Iblandt dem, som Tabet af Baade,

Fiskeredskaber, o.s.v., gjorde brødløse for Øjeblikket, bleve nogle igjen satte i Stand til at ernære sig; andre kom, som aldeles forarmede, under Fattigforsørgelse."

Den omtalte udvandring kan dog ikke have betydet alverden. Der var jo over tusinde mennesker tilbage, og de sank såmænd ikke hen i håbløshed. Havgangene, som oversvømmelserne kaldtes, var en kendt foreteelse fra gammel tid. Hvis det denne gang havde set rent galt ud, var nok flere flyttet væk. Nu tog de fat igen, og der var stadig noget at bjærge, både ved fiskeri og landbrug. Om det sidste har Hald endnu mere at sige:

„... i Harboøre Sogn danne Sandstrækningen langs Havet, og Agrene, samt Engene ud imod Limfjorden en jevn Flade, hvor Vandet, naar det stiger over sine sædvanlige Grændser, ingen Modstand møder og derfor baade fra Hav og Fjord overskyller disse Ejendomme, dog sjeldent naar der er Vaarsæd i Jorden, men hyppigst om Vinteren eller sildigt om Efteraaret. Disse Oversvømmelser efterlade da stillestaaende Vand, som virker meget ufordeelagtigt paa Agerjorderne. Af denne Aarsag pløjes Agrene her til Ryggen for at Sæden nogenlunde kan ligge tør, og der afsættes da gjerne Ager-Rene omtrent halv saa brede som Agrene selv, hvori ikke saaes Korn, men stundom avles Hø; dog har Sognefoged Niels Christian Mor-

tensen, og efter hans Exempel nogle faa Andre, begyndt at pløje Agrene ud igjen, og have derefter havt meget gode Afgrøder; for at afholde Vandet, trække de en liden Grøft næsten imellem hver Ager, foruden mindre Afledningsrender, hvorved, om denne Maade blev almindeligere, ogsaa Højbergningen vilde paa mange Steder forbedres. Ofte falder det dog vanskeligt at skaffe Vandet Afløb, da Landet allevegne er saa fladt. Imidlertid seer man næsten altid, saavel i tørre som i vaade Aar, baade Korn og Græs at staae godt i dette Sogn, hvilket man vil tilskrive de saltagtige Partikler, som Nærheden af Havet og Fjorden meddeler, men dog vel især skyldes den overflødige Gjødning, som formedelst den rige Højbergning anvendes."

Den nævnte sognefoged får sit skudsmål andetsteds i et kapitel med overskriften: Fortrinlige Agerdyrkere.

„Om ham berettede afgangne Justitsraad Schønau: Denne Mand har gjort sig fortjent ved en klogere Afbenyttelse af sin Gaards Jorder, end ellers er Tilfældet der i Sognet ..... Ogsaa har han givet et mærkeligt Exempel paa at anvende Flyvesand til Jordforbedring. Han udmærker sig i det Hele ved klog Bestyrelse af sine Ting og ved den Tænksomhed, han ogsaa i andre nyttige Anlæg viser. Saaledes har han under egen Bestyrelse bygget en god Vejrmølle, som

har stærk Søgning fra Nabosognene, og har selv forfærdiget alt Smedearbejde derved, da han egentligen har lært Smede-Professionen og er den dueligste Smed i hele Egnen. Hans Gaard har han ganske ombygget, og sat et meget solid og velindrettet Vaaningshuus af Grundmuur. Han er i det Hele en Mand af megen Snildhed og Klogskab, og skaffer sig ikke liden Fortjeneste ved adskillige Slags Arbejder, f. Ex. ved at bore Pompetræer og indrette Pompeværker, slaae Broer m. v."

Om dyrkningsmåden på stedet hedder det endvidere:

„I Harboøre Sogn, hvis Jorder, som ovenfor meldt, have en ganske særegen Beskaffenhed, bruges og en fra de andre Sogne aldeles forskjellig Drifsmaade. Agerjorderne ere inddeelte enten i 4 eller 6 Indtægter; i første Fald tages: 1) Gjødet Byg, 2) Rug eller Havre; i sidste Fald ligesaa, og til 3die Kjerv næsten altid Havre eller Rug; og i begge Tilfælde hviler Jorden i saa mange Aar som den har været under Brug, altsaa enten i 2 eller 3 Aar."

I et kapitel „Om Dyrkning af mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handelsplanter" skrives der med henblik på hele amtet:

„Kartoffelavlen vinder efterhaanden flere Tilhængere, men skjøndt næsten enhver Bonde lægger Kar-

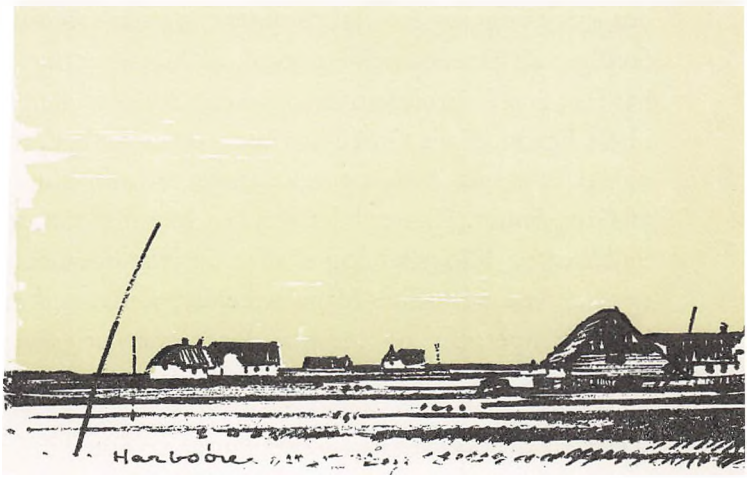

tofler, er der endnu kun meget Faa, som dyrke dem i Marken til Qvægfoder ..... Det er egentligen i Holstebro-Egnen, at Kartoffelavlen hidtil har havt meest Fremgang; de Exempler, som enkelte Mænd hist og her i andre Egne have givet ved en udvidet Kartoffelavl, opmuntre Andre til at forøge deres Udsæd, som almindeligviis hidtil indskrænkede sig til højst en Skjeppe eller to. Blandt slige Exempler kan mærkes det, der er givet af Gaardmand Eskild Winkel i Smedshauge ved Lemvig; han lægger aarligen omtrent 20 Tdr. Kartofler, og avler i Gjennemsnit 16 Fold. En Deel af Afgrøden opfodres, og Resten afhænder han med Fordeel til Omegnen, især til de

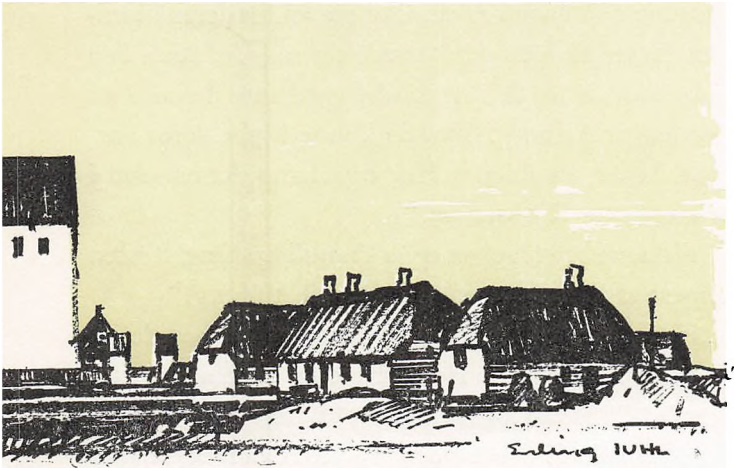

mange Fiskerfamilier i Harboøre Sogn, hvor Kartoffelavlen dog nu tiltager noget; vistnok maa den og have en gavnlig Indflydelse paa Beboernes Oekonomi, da faa eller ingen af disse Familier have saa stor Avl at de kunne brødføde sig selv."

Fiskeriet behandles i et selvstændigt afsnit; men hele havkysten er taget under ét, dog med hovedvægten lagt på Holmslands Klit, og det er kun småpluk af særlige oplysninger, der kan hentes om Harboør:

„Af Høstfisken salte og røge Fiskerne noget af den bedste til egen Vinterbrug. Iøvrigt befatte neppe andre Fiskere sig med Saltning, end de i Harboøre Sogn;

disse have en anden Afsætning saavel for deres Fjordsom Havfisk, deels den tørrede og røgede, deels den nedsaltede, i det de i Almindelighed føre den ned ad Fjorden til Aalborg, hvor de kunne kjøbe deres Fornødenheder, deriblandt Hør og Hamp, lettere end i de nærmeste Kjøbstæder."

„Fiskerne bruge selv megen Tran til Lysning, Resten sælges; af Harboørerne ligeledes til Aalborg."

„Harboøre Sogns Beboere have ogsaa betydeligt Fiskeri i Limfjorden. Hertil have de tilforn benyttet over 70 Pulsvaad, og da ethvert af disse kan anslaaes til en Værdi af i det mindste 50 Rd. Courant, stikker allerede i dem en liden Capital, og de holde dog sjeldent længere end et Aar. Til hvert Pulsvaad udfordres 2 Baade og 4 Mand."

Efter dette skal omkring 280 mand, altså på det nærmeste en fjerdepart af befolkningen, havde været borte fra hjemmet i flere sommermåneder. Det lyder noget overdrevent, navnlig fordi mange familier var børnerige. Det kan tænkes, at en del af fiskerne har haft hjælpere med fra andre steder. Men i hvert fald: der fandtes næppe en mand i sognet, som var helt fremmed for at svinge en åre eller sætte spryd i sejl.

Og det lette, lystige liv på Limfjorden, set i forhold til det barskere vinterfiskeri på havet, havde udfoldet sig gennem århundreder, ligesom også de lange ture

til Aalborg tyve mil østerpå. Harboørboerne kan således vanskeligt have været udpræget hjemmefødinge med sådannes trange horisont. Selv de af dem, som aldrig tog hjemmefra, har ikke kunnet undgå forbindelse med omverdenen, endda tit en meget fremmedartet verden. Så godt som hvert år strandede der flere skibe på kysten, tit mange på samme tid, og lige til 1825 førte langs gennem sognet en stærk befærdet hovedvej fra Thy, med studedrift og anden ståhej.

Men trods det kan civilisationen jo godt have været tyndsået og forkrøblet derude ved klitterne. Og Vestjylland var vel i det hele taget et slags Sibirien, som dannede mennesker nødigt ville forvises til? Jeg vil lade Hald svare på det, med spredte udtalelser fra flere steder i bogen:

„Amtets Almue er, som Vesterjyden i det Hele taget, et godmodigt, nøjsomt, vindskibeligt og haardført Folkefærd, og overgaar i disse Egenskaber saavel de øvrige Beboere af den jydske Halvø, som Nationen overhovedet."

„. . . Beboernes Sædelighed og Gudsfrygt, som især der, hvor Menigheden har en forstandig, retskaffen og begavet Sjælehyrde, udentvivl er større, end paa mange andre Steder."

„Uagtet Skolevæsenet i det Hele neppe kan antages at have været bedre organiseret paa denne Kant af

Landet end andensteds, staaer dog Fleerheden af den vesterjydske Almue paa et noget højere Culturtrin, end den danske Bonde i Almindelighed, hvilket maa tilskrives Hjemmefliden og Handels-Aanden. I de fleste Sogne kan hver Mand baade læse Skrift og skrive, og i Hoved-Regning ere de fleste vel øvede, noget, hvortil de sildigere Tiders Forandringer i Pengevæsenet jo og have bidraget meget."

„I det Hele ere Amtets Beboere smukke, velvoxne Folk. Fortrinsviis findes saadanne i størst Mængde paa den hele Kyststrækning langs Havet, hvor man i mange Familier træffer en Samling af begge Kjøn, der i denne Henseende udmærke sig."

„Vesterboerne ere et kraftfuldt Folkefærd og mange blandt dem blive Oldinge. Dette gjelder endog meest om Beboerne nærmest Vesterhavet; saaledes træffer man især i Harboøre Sogn og paa Holmsland de raskeste og sværest byggede Folk, der maaskee findes i hele Landet."

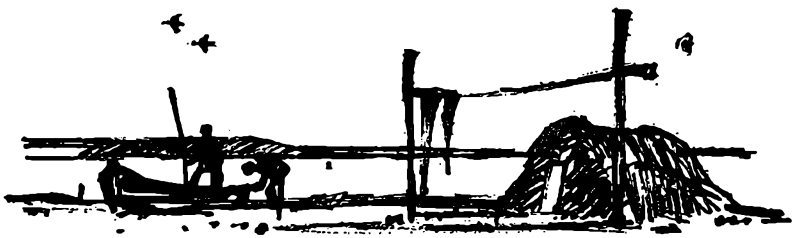

Nu kunne man jo fristes til at tro, at Hald på grund af en særlig sympati for disse egne har haft forudfattede meninger. Men læser man samtidige skildringer fra andre dele af landet, ser det ud til, at der må være noget om snakken. Gennempløjer man for eksempel præsten J. Junges bog: Den nordsjællandske Landalmues Characteer, Skikke, Meninger og Sprog (1844), kan man vanskeligt få andet syn på det, end at det forholdsvis magre Ringkjøbing Amt kulturelt må have stået over Frederiksborg Amt, der lå så nær hovedstaden. Dette indtryk har jeg også kun fået forstærket af, hvad min mor fortalte om sin barndom og ungdom i Nordsjælland.

Da pastor Moe i 1877 kom til Harboør, havde forholdene sikkert ikke ændret sig meget, bortset fra at oplysningen formodentlig var steget. Min far var dengang 11 år. En stor del af hans jævnaldrende har jeg kendt som voksne, og jeg kan bevidne, at de havde fået en god skoleundervisning, for grundfagenes vedkommende endog bedre end mange steder nu om stunder. De regnede udmærket, førte en nydelig klo og kunne udtrykke sig skriftligt med en klarhed og skarphed, der gjorde dem til farlige modstandere i en pennefejde. Det ses tydeligt af små indlæg i den lokale presse. De var heller ikke uvidende om hovedværkerne i dansk litteratur på den tid.

Men hvad det sidste angår, skete der en ændring

— for mig at se en af de skadeligste virkninger af skriverierne omkring begivenhederne i 1893. Det var, som om mange harboørboer tænkte: Folk, der kan skrive så dumt og upålideligt, er overhovedet ikke værd at have med at gøre! Derfor blev den udpræget kristelige litteratur den eneste, som tilkendtes eksistensberettigelse, og det gav en ensidighed, som ikke altid var af det gode, især ikke for det følgende slægtled.

Men disse gennemgående kløgtige, forholdsvis oplyste og i hvert fald ofte meget bibelkyndige mænd, som tilmed måske var „de raskeste og sværest byggede" i hele landet, skal en spinkel og noget svagelig præst altså have haft let ved at løbe om hjørnet med?

Nej, hvad man end vil mene om pastor Moe og hans forkyndelse, må det tale til hans fordel, at han overhovedet har kunnet begå sig derude mellem de selvbevidste og selvrådige mennesker i mange år og endog gøre dem til sine venner.

Denne redegørelse er ikke tænkt som en lokalpatriotisk forherligelse af mit fødesogn (der ingenlunde er blevet snydt for sin part af den menneskelige ufuldkommenhed), men kun som et forsøg på at imødegå den endnu meget udbredte opfattelse af det gamle Harboør som et især kulturelt underudviklet område. I denne forbindelse kan jeg passende indskyde, hvad en gammel gillelejefisker sagde til mig

for få år siden: „Dengang vi læste i avisen om alt det derovre hos jer, med pastor Moe og den begravelse, så tænkte vi jo, at det måtte være nogle underlige mennesker, der stod langt tebaves. Men da de så kom her med deres store kuttere, meget større end vore både, fik vi renok andet å vide: sådan nogle høje, flotte kale, og så fine i tøjet. Dèr kunne vi slet inte være med." Og gillelejerne regnede endda fra gammel tid sig selv for de fremmeligste og bedst klædte på Sjællandskysten.

Til slut: hvis det åndelige stade hos de gamle harboørboer har været så ringe, som godtfolk synes at tro, er det mærkeligt, at der i forbindelse med dette

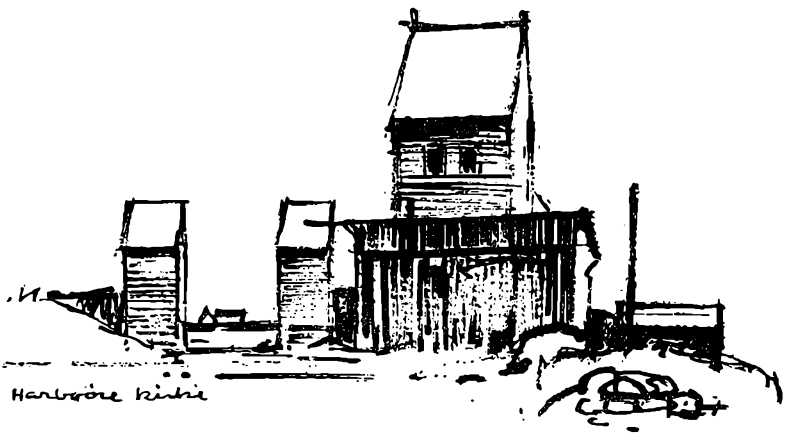

sogn kan peges på så mange skribenter, som er født der eller har rod der, enten gennem forældre eller bedsteforældre: Karen Thudborg, Maren Kirk, Anders Thuborg, Hans Kirk, Ivan Rønn, Ellen Kirk, Clemens Sørensen. Med mig selv bliver det otte. Visse spor tyder desuden på, at Valdemar Vester og Thøger Larsen bør regnes med. Der har også gået snak om, at Johan Skjoldborgs mor skulle stamme fra Harboør, og det lyder ikke usandsynligt, da en mængde harboørboer var bosat på Hannæs, især Øsløs. Dertil kommer nogle forfattere af småskrifter.

Hvilket andet dansk landsogn kan møde med en tilsvarende liste? Det vil vist endda knibe for de fleste af vore købstæder.

Erik Bertelsen: „Harboør for 130 år siden".
Privattryk, Gadgaard Nielsens Bogtrykkeri, Lemvig.
Tegninger: Erling Juhl. Klicheer: Juncher, Randers.
Papir: Viggo Borch.
Sats: Oscar Jensen. Tryk: Villy Stokholm.
Trykt i 850 eksemplarer.